

Dabartinėje visuomenėje dažniausiai esame vertinami pagal tai, ką darome, kaip atrodome, **ką sakome ir kaip tai sakome**. Paprastai žavimės tais, kurie turi savo nuomonę ir geba ją aiškiai, logiškai išdėstyti, pagrįsti svariais įrodymais ir priversti patikėti ar net pakeisti savo požiūrį. Tačiau įvaldžiusieji iškalbos meną savo gebėjimais gali pasinaudoti ir savanaudiškai: negebantys kritiškai mąstyti, įvertinti pateikiamos informacijos gali tapti propagandos ir manipuliacijų aukomis. Tad šiuolaikinėje informacinėje visuomenėje, norint būti pripažintam, bet netapti manipuliuojamo auka, gebėjimas samprotauti (iš prielaidų daryti išvadą, protauti, galvoti, spręsti) tampa ypač aktualus.

Gyvenant demokratinėje visuomenėje svarbi gintina žmogaus vertybė yra žodžio laisvė. Ne-trukdomi galime reikšti savo nuomonę ne tik privačiai, bet ir viešai. Tik dera nepamiršti, kad laisvė reiškia ir atsakomybę. Būti laisvam – tai būti atsakingam! Ne veltui net populiariojoje kultūroje teigiama: „Su didele galia ateina didelė atsakomybė.“ („Žmogus voras“)

Remiantis šiais glaustais pasvarstymais galima teigti, jog samprotaujamasis rašinys, rašomas baigiant vidurinę mokyklą, gali ne tik atskleisti jaunuolio brandą, bet ir padėti pasirengti gyvenimui.

Kaip tai padaryti?

Šio leidinio, gimusio iš praktinės pedagoginės patirties, tikslas – padėti susiformuoti pamatinį samprotavimo modelį, stabilų bitutės korį, į kurį bręstant minčiai ir plečiantis akiračiui būtų dedamas surinktas medus – vertingas turinys. Samprotaujamąjį tekstą galima įsivaizduoti ir kaip pastatą: priklausomai nuo architekto skonio ir kompetencijų jis gali būti įvairiausių formų, dydžio, spalvų, pastatytas iš įvairių medžiagų. Tačiau bet kuris saugus pastatas turi pamatus ir laikančiąsias konstrukcijas. Lygiai taip pat ir kuriamam tekstui reikalingas tvirtas pamatas ir stamburas, kuriam grožio gali suteikti ir dailininko teptukas, ir poeto metafora, ir skulptoriaus kaltas...

Ne paslaptis, kad, rengiantis gyvenimui, labai svarbu tinkamai pasirengti ir egzaminui. Taigi ženkite nurodytus žingsnius, išsinagrinėkite pateiktus pavyzdžius, pritaikykite sukauptas žinias, konstruokite ir kurkite patys. Būtinai stabtelėkite ir pasitikrinkite, ar viską supratote, žvilgtelkite atgal, prisiminkite, susiekite tai, kas jau žinoma, aišku, su tuo, kas pateikiama naujai.

Labai svarbu suvokti, kad kuriamame tekste viskas nuo pradžių iki pabaigos turi būti susiję, kad kiekvienas žodis ar sakinytis privalo turėti savo vietą ir paskirtį – tai nejudinama konstrukcija. Tačiau koks skonis, spalva, garsas ar kvapas bus perteiktas pasirinktu žodžiu ar sakiniu, tai jau kūryba.

Tad sėkmės ugdantis kritinį ir kūrybinį mąstymą!

1

žingsnis

Samprotaujamojo teksto semantinis branduolys

Išsiaiškinsime temą (dalyką)

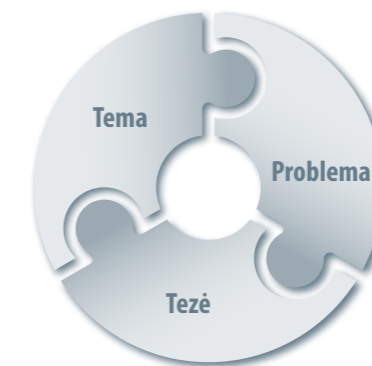
Kelsime klausimą, akinantį gilintis į temos (dalyko) esmę

Numatysime veiklos tikslą (tezę)

Pasak kalbininkės Zitos Alaunienės, teksto branduolys yra tarsi viso turinio sankau-pa. „Iš branduolio toliau plėtojasi atskiri teiginiai [...], sudarantys visą tekstą. Tekstą suvokiant vyksta atvirščias procesas: teiginiai sutraukiami, suglaudžiami – išryškėja branduolys.“¹

Tema – rašytinio ar sakytinio teksto objektas, tai, apie ką kalbama ar rašoma. (Lingvodaktikos terminų žodynas², P. 205)

Problema – teorinis arba praktinis uždavinys, reikalingas tyrimo, sprendimo (DLKŽ); aktualus nagrinėjamas klausimas.

Tezė – teiginys, kuris turi būti įrodytas; idėja, mintis, kurią stengiamasi perteikti įrodant ar įtikinant; teiginys, sakinytis, išreiškiantis viso rašinio mintį. (Lingvodaktikos terminų žodynas, P. 208)

Vadinasi, norint tinkamai atlikti gautą užduotį – sukurti samprotaujamąjį tekstą – pirmiausia **būtina** pasiruošti tvirtą pamatą: išsiaiškinti temą (dalyką), perprasti problemą, susivokti, ką ta tema ir problema bus norima pasakyti.

Kaip tai padaryti?

A Reikšminiai žodžiai

Pirmiausia **rasti ir suprasti reikšminius temos (užduoties / pavadinimo) žodžius**. Tai reikalinga ne tik dėl to, kad taupant užduočiai skirtą laiką būtų išsiaiškintos žodžių reikšmės, susikuriamas semantinis jų laukas, bet, svarbiausia, dėl to, kad būtų suvoktos temos ribos, temoje (pavadinime, klausime, teiginyje, citatoje, fragmente) užkoduota galima mąstymo kryptis. Be to, nagrinėjant temoje pateiktų žodžių ryšius, raišką, jau galima numatyti, kas svarbu, tinkama įvardyti, aptarti įžangoje ar akcentuoti pabaigoje.

1 Išsinauginėkite pateiktą temos analizės pavyzdį.

Moralė, dorovė – gyvenimo visuomenėje bei elgesio principai ir normos.

Atrama – ramstis, kas teikia tvirtumo, kas padeda.

Kokios moralinės atramos reikalingiausios šiuolaikiniam žmogui?

Reikalingas – be kurio negalima verstis, privalus, būtinas.

Šiuolaikinis – šių dienų, dabartinis, nūdienos, gyvenamojo laiko.

Moralinės atramos: reikalingiausios – pačios svarbiausios, amžinos, laiko patikrintos, susijusios su pačiais svarbiausiais žmogaus būties aspektais (tai galima paminėti įžangoje arba pabaigoje).

2 Remdamiesi pavyzdžiu išsiaiškinkite pateiktų temų reikšminius žodžius.

a) *Pareiga, tas menkas žibintas tamsoj.* (Just. Marcinkevičius)

b) *Talentas – tai vergija?*

c) *Gyvenimo paslapties esmė – ieškoti grožio.*

d) „Baltijos kelias iš tikrųjų yra už mus vyresnis, mes negalime būti šios unikalios istorinės patirties liudytojais, bet tai netrukdo mums suvokti jo prasmės ir svarbos mūsų visuomenei. Baltijos kelias – ne tik gyvoji žmonių grandinė, anuomet sujungusi Baltijos šalis, bet ir mūsų šalių bendras nueitas kelias prieš ir po nepriklausomybės.“³

B Problema

Toliau būtina įsisąmoninti, kad samprotaujamojo teksto tikslas – analizuoti kokią nors aktualią šiuolaikinės visuomenės gyvenimo problemą ar problemas, tad patartina rasti, atpažinti, išsiaiškinti vertybių konfliktą. Vienos vertybės teksto autoriui yra priimtinos, kitos – atmestinos. Tai suteiks galimybę įžangoje kurti intrigą, pateikti prieštarinę situaciją, leidžiančią aptarti ir galimų oponentų požiūrį, prireikus kurti polemiką.

1 Išsinauginėkite pateiktą mąstymo krypties (problemos) paieškų pavyzdį.

Koks tas šiuolaikinis žmogus, kad jam reikia moralinių atramų?

Kodėl jų reikia?
(*Tai derės aptarti įžangoje.*)

● „Šiuolaikinį žmogų matau kaip aptriušusį, nuvargintą nervą, kuris jau nebegali susijaudinti.“⁴ (Filosofas Mindaugas Briedis)

● „Tie jaunuoliai, kurie gyvena itin aktyviai, po dešimtmečio virst išsekusiais vilkais, kuriems jau niekas nebebus įdomu, nes viską bus patyrę. Tuomet jie pereis prie kitų turėjimo formų – nusivylimo, savęs gailėjimo ir baisiausios priklausomybės – šūkio, kad jau nieko nebereikia.“ (M. Briedis)

● „Antikinėje kultūroje problema buvo patenkinti savo troškimus ir norus, o šiuolaikinėje kultūroje problema yra sužinoti, ko nori.“ (Mišelis Fuko (Michel Foucault), prancūzų istorikas ir filosofas)

● „Vartotojų kultūroje nacionalinis aspektas nėra labai svarbus. Imu tai, ką galiu parduoti.“ (Filosofas dr. Aldis Gedutis)

● Fragmentuota šiuolaikinio žmogaus tapatybė – prisitaikymo pasekmė.

Tinkamas teminis sakiny:

- + Iš dalies atsako į probleminį (poleminį) klausimą.
- + Teiginys, kuris plėtoja vieną tezės aspektą.
- + Abstrakti dėstyimo pastraipos mintis, kurią būtina įrodyti (pagrįsti, paaiškinti) ir iliustruoti pavyzdžiais.
- + Dėstyimo pastraipos mintis, kuria būtina ir užbaigti – apibendrinti pastraipą.
- + „Neiškreiptos“ temos (minties) atsakymas: tema, suprasti reikšminiai žodžiai, kalbama apie tai, ko klausama.
- + Yra nei per platus, nei per siauras; apima tik vieną mintį.
- + Atskleidžia, apie ką bus kalbama pastraipoje:
Nepavyzdys: Rūkymas yra blogas dalykas.
Pavyzdys: Rūkymas *pavojingas sveikatai*.
- + Nurodo detalizavimo kryptį:
Nepavyzdys: Televizija yra žiniasklaidos priemonė.
Pavyzdys: Televizija yra *paveikiausia* žiniasklaidos priemonė.
- + Aiškiai nurodo arba leidžia suvokti rašančiojo požiūrį (vertinimą):
Nepavyzdys: Knygas skaityti svarbu.
Pavyzdys: Knygų skaitymas *žadina kūrybinę vaikų vaizduotę*.

Netinkamas teminis sakiny:

- Reiškia daugiau nei vieną mintį.
- Yra per siauras.
- Nesusijęs su teze įvardytais aspektais.
- „Iškreipia“ tezę.
- Teminiu sakiniu pasirenkamas faktas.
- Yra alogiškas.
- Nutolęs nuo nurodytos temos.
- Yra negatyvus.

Kaip formuluoti tinkamą teminį sakinį?

Tinkamas teminis sakiny „informuoja“ ne tik **apie ką** bus kalbama pastraipoje, bet ir nurodo **kryptį, požiūrį** į tą dalyką. Vadinasi, juo išreiškiama pastraipos pagrindinė mintis, jis tampa vertinamuoju pastraipos sakiniu.

Reikėtų mąstyti taip: ką **reikšminga / svarbaus / aktualaus** galiu pasakyti išsiaiškintąja tema išsikeltu problemos klausimu. Svarbu įsidėmėti, kad teminis **sakiny turi plėtoti vieną įsivardytos tezės aspektą**, t. y. teminiu sakiniu rutuliojama teksto branduolio idėjos sudėtinė dalis.

1 Išsinagrinėkite pateiktą temos planavimo pavyzdį.

2 Paaiškinkite, ar pateiktieji teminiai sakiniai yra tinkami. Netinkamus pataisykite.

① Jonas yra pats geriausias mano draugas ir puikus šokėjas.

② Jis gimė Vilniuje.

③ Lietuva yra Baltijos valstybė.

④ Atsakomybės stoka pražūtinga jaunam žmogui.

⑤ Kadangi pavėlavau, buvau nuvestas pas direktorių ir nubaustas.

⑥ Ir kokių tik įpročių neturi žmogus!

Kaip tam pasirengti?

Yra įvairių būdų. **Svarbu suvokti svarbiausią uždavinį** – norint pasirengti tinkamai samprotauti, būtina ne tik skaityti privalomus ir kontekstinius kūrinius, gebėti juos analizuoti, rasti savo santykį, įsivardyti savo požiūrį, bet ir pasidomėti istorija, filosofija, psichologija, kinu ar kitais menais, suvokti šiandienos žmogaus situaciją. Tai nereiškia, kad privalu viską imti studijuoti; tiesiog reikia kasdien plėsti akiratį, **formuoti savo požiūrį, būtinai pagrįstą svariais argumentais**.

Be to, siekiant šį uždavinį įgyvendinti ir nuosekliai, kryptingai rengtis samprotaujamajam rašiniui, pravartu **pildyti teiginio patvirtinimo lentelę** (žr. Priedą p. 80). Ši veikla ne tik prasminga daugeliu požiūrių, bet labai svarbi formuojant informacinius gebėjimus, ugdant kritinį mąstymą bei argumentavimo kompetenciją.

- 1 Skaitydami ir analizuodami kūrinius nuolat kaupkite esminę informaciją, kuria vėliau prireikus būtų patogu pasinaudoti. Pavyzdžiui:

Sofoklis. Tragedija „Antigonė“

Veikėjų paveikslai

Nagrindėdami ištraukas, parinkite tinkamų citatų, jas perfrazuokite ir apibendrinkite. Suformuluokite išvadas.

Antigonė

Ką Antigonė veikia?

Ką jaučia, galvoja, sako?

.....
.....

.....
.....

Ką apie ją mano kiti veikėjai?

Išvados:

.....
.....

.....
.....

Kreontas

Ką Kreontas veikia?

Ką jaučia, galvoja, sako?

.....
.....

.....
.....

Ką apie jį mano kiti veikėjai?

Išvados:

.....
.....

.....
.....

Haimonas

Ką Haimonas veikia?

Ką jaučia, galvoja, sako?

.....
.....

.....
.....

Ką apie jį mano kiti veikėjai?

Išvados:

.....
.....

.....
.....

- 2 Skaitydami tekstą išimtus sakinius įrašykite tinkamoje vietoje paisydami minties tėkmės, teksto struktūros, logikos dėsnių. Vienu sakiniu yra per daug.

Apšvietos idėjų sklaida ir poveikis Lietuvos visuomenei⁶

Apšvieta buvo idėjinis ir kultūrinis reiškiny, XVIII amžiuje apėmęs Europą ir jos kolonijas kartu su Šiaurės ir Pietų Amerika bei trukęs iki XIX amžiaus. ① Todėl vietoj termino „XVIII amžius“ dažnai vartojamas pavadinimas Apšvietos epocha, arba Šviečiamasis amžius.

Apšvieta taip pat reiškia intelektinį sukrėtimą, kurį patyrė XVIII amžiaus Europa. Ji turėjo daug bendrų bruožų, liudijančių vieningas idėjines šio reiškinio ištakas, tačiau kai kurios tendencijos ir fenomenai, susiję su visą kontinentą apėmusia Apšvietos dvasia, turėjo ir savitų bruožų, būdingų tam tikrai valstybei ar tautai ir jos kultūrai. ② Kalbant apie europietiškos Apšvietos chronologines ribas, ji iš esmės tiesiog tapatinama su XVIII amžiumi, kartais nurodant jos ribines datas: 1688–1789 m., t. y. šimtmetis tarp Anglijos „šlovingosios“ ir Prancūzijos revoliucijų. ③

Apšvieta, aistringai iškėlus žmogaus vietos pasaulyje problemą ir visuomenės funkcionavimo būdus, ją suvokė kaip labai svarbų pasaulėžiūrinį klausimą, kuris ir buvo tapęs diskusijų objektu. ④ Jis buvo suvokiamas kaip pagrindinė priemonė, padedanti žmogui atrasti ir įvaldyti racionaliai sutvarkytą pasaulį, leidžianti pažinti gamtos dėsnius, pajungti gamtą sau ir pasiekti laimę. Be to, buvo pripažįstamos kaip svarbios tokios vertybės: nauda, žinojimas, laimė, laisvė, žmogiškumas, jausmingumas, edukacija, tobulumas, tolerancija, nuosavybė, pažanga.

Apšvietos epocha – tai laikotarpis, kai ypač susidomėta mokslais, menais ir literatūra. Esminiu veiksniu tapo vis didesnę reikšmę įgaunanti prancūzų kalba. ⑤ Prancūzų kalba, palengvinusi keitimąsi informacija ir suteikusi galimybę domėtis bendra lektūra bei perimti gyvenimo papročius, tapusi vienu iš Prancūzijos kultūrinės ekspansijos elementų, stipriai integravo europietišką Apšvietą, o pati Prancūzija per visą XVIII amžių išliko kaip mados ir kultūros pavyzdys.

Apšvieta Lietuvoje glaudžiai siejosi su lenkiškos Apšvietos specifika. Europos kontekste ji visų pirma skyrėsi savo idėjine kilme. ⑥ Taip Lietuvoje gimė katalikiškos Apšvietos variantas, turėjęs nemažai bendrų bruožų su Vidurio Europos regionais. Vienas esmingiausių lietuviškos ir lenkiškos Apšvietos bruožų – tai politinių klausimų kėlimas, atsižvelgiant labiau į bajorų Respublikos pavyzdį, o ne į demokratinės monarchijos principais valdomos visuomenės modelį. ⑦